

ПОШИРЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ В 20 – 40-х РОКАХ XIX СТОЛІТТЯ

У XIX столітті на зміну феодально-династичним відносинам приходить ідея національної держави та національного самовизначення, яка призвела до радикальних змін у деяких європейських країнах. На уламках абсолютизму, зруйнованого буржуазними революціями, розбудовуються демократичні республіки та конституційні монархії. Цей період позначений прагненням свободи у європейських народів. Революційно настроєна молодь, її духовна еліта – поети, мислителі, письменники – втілили це прагнення у розвиток духовного життя націй. Їх об'єднувала світла мета: щоб кожен народ, кожна нація зайняла в історії гідне місце.

Не оминула епоха кардинальних змін в соціально-економічному, політичному, культурному житті, яка супроводжувалася революційним пробудженням, початком національно-визвольних рухів, що з часом вилились у буржуазно-демократичні революції в європейських країнах, й слов'янські народи. У першій половині XIX століття культурне і політичне відродження слов'янських народів стало помітним історичним чинником. Свій внесок в нього зробили відомі слов'янські вчені, поети, письменники: чехи і словаки Й. Добровський, Й. Юнгман, П. Шафарик, Я. Коллар, В. Ганка, Л. Штур; серб В. Караджич; хорвати В. Ягич, П. Прерадович, Л. Гай; словенці Ф. Міклошич, В. Копітар; поляки І. Лелевель, А. Міцкевич, Ю. Словацький; видатний діяч болгарського відродження, виходець із Закарпатської України Ю. Венелін.

Мета статті – дослідження процесу поширення ідей слов'янського відродження, насамперед чеських будителів, в Російській імперії, зокрема й в Україні, в 20-40-х роках XIX століття.

Доба слов'янського відродження не оминула Російську імперію. Як не дивно, але першими слов'янськими проблемами тут зацікавилися не демократичні кола, а представники протилежного, монархічного, табору [1, с.

33]. Реакціонер з реакціонерів, який за правління Олександра I був деякий час міністром освіти, адмірал Шишков одним із перших висловив думку про необхідність вивчення історії слов'янства. Він підтримував зв'язки з такими діячами слов'янського відродження, як П. Шафарик, В. Караджич, а В. Ганка, Й. Добровський, Й. Лінда були обрані почесними членами Російської академії наук, домагався відкриття слов'янських кафедр в російських університетах, створення слов'янської бібліотеки. Шишков перекладав Краледворський літопис. В 1820 р. чотири пісні з цього літопису в його перекладі російською мовою вийшли друком [2, с. 76–78]. Саме цим можна пояснити той факт, що деякі діячі слов'янського відродження з Чехії, Словаччини, Хорватії підтримували зв'язки з представниками офіційних кіл Російської імперії.

На думку українського дослідника І. Дзюби, водночас зростає інтерес до слов'янознавства в наукових колах Росії, «вчені, насамперед історики, етнографи, фольклористи, деякі без політичних установок, а деякі дуже й дуже "заангажовані" в російську політику, – підтримували зв'язки з ученими слов'янського світу (інколи цим останнім надавано й "фінансову» допомогу") й самі формували наукову славістику в Росії» [3, с. 330].

Так, ще в 1811 році в Московському університеті була відкрита слов'янська кафедра, яка проте досить швидко припинила діяльність. В 20-х роках XIX ст. російський уряд вирішив запросити до Росії видатних славістів із Чехії П. Шафарика, В. Ганку і Ф. Челаковського. Передбачалось, що В. Ганка обійме посаду ординарного професора в Педагогічному інституті в Петербурзі, Ф. Челаковський – екстраординарного професора в Московському університеті, а П. Шафарик – ординарного професора в Харківському університеті [4, с. 178]. Проте цим планам не судилося здійснитися.

В 30-ті роки XIX ст. створюються кафедри слов'янознавства в Московському, Петербурзькому, Харківському і Казанському університетах. Розширюються зв'язки університетських учених з діячами слов'янського відродження західних країн, зростає зацікавленість у вивченні літератури слов'янських народів, їх історії, мови, побачило світ багато перекладів із

слов'янських мов. Так, наприклад, протягом 1822–1827 рр. вийшли друком в перекладі російською мовою томи «Слов'янських народних пісень» Ф. Челаковського, в 1824 році в часописі «Северный архив» з'явилася рецензія на це видання книги Цертелеви, в якій він вказує на деякі недоліки цієї праці, особливо щодо відбору автором українських пісень (до речі, в кожному томі було вміщено по п'ять українських пісень). Після виходу друком у 1829 році праці Ф. Челаковського «Відголосок російських пісень» І. І. Срезневський запропонував автору написати подібні «відголоски» пісень польських, лужицьких, українських і сербських [2, с. 127–129].

В 20–30-х роках ХІХ ст. міністерство народної освіти Російської імперії навіть організувало поїздки до Європи молодих учених. Першим російським вченим, який відвідав зарубіжні університети, познайомився з вченими-славістами, був П. І. Кеппен. В 1823 році в Празі він зустрічався з Й. Добровським і В. Ганкою [2, с. 129], він же, на прохання міністра народної освіти, запрошував П. Шафарика, В. Ганку і Ф. Челаковського до Росії [2, с. 131].

В 30–40-х роках зв'язки російської громадськості з вченими слов'янського світу здебільшого зосереджуються навколо часопису «Москвитянин», де великий вплив мали відомий історик і публіцист М. П. Погодін та його найближчий помічник і співредактор професор Московського університету С. П. Шевирьов. М. П. Погодін, перебуваючи за кордоном, познайомився з слов'янськими діячами П. Шафариком, В. Ганкою, Я. Колларом, В. Караджичем тощо.

На шпальтах російських часописів з'являються переклади праць вчених, які досліджували історію слов'янських народів. В «Отечественных записках» (1840 р., №1–2), наприклад, був надрукований переклад статті чеського будителя Я. Коллара «Про літературну взаємність між племенами і наріччями слов'янськими», а в «Москвитиніне» (1843 р., №№ 1, 2) була опублікована відома праця П. Шафарика «Слов'янський народопис». В редакційній статті

останнього часопису пролунав заклик до російської громадськості розвивати й зміцнювати наукові зв'язки з вченими-славістами з європейських країн [5].

На думку українського дослідника І. Дзюби, вже в 30–40-х роках ХІХ століття російський царизм робить спроби використовувати слов'янський рух у зовнішньополітичних інтересах, «зокрема виступаючи в ролі захисника і протектора православ'я та граючи на царфільстві частини слов'янського люду» [3, с. 330]. Але водночас уряд Миколи І мав дотримуватися певної обережності з огляду на реакцію європейських держав, так й на можливі небажані впливи поширення ідей слов'янського відродження на протигагу ідеї «общего отечества» великоросів, малоросів та білорусів.

Водночас слов'янські ідеї поширюються й в Україні. Вагомий внесок у розвиток українського культурного відродження зробили І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка, М. Максимович та інші діячі, які своєю просвітницькою працею сприяли розвитку духовних сил українського народу. Інтерес до слов'янської тематики формувався у колах українських романтиків, насамперед, серед вчених Харківського університету. Значну увагу приділяв слов'янській ідеї часопис університету «Український вісник», який протягом 1816–1819 рр. видавали у Харкові Р. Гонорський та Є. Філомафитський.

На початок 30-х років ХІХ століття встановлюються тісні взаємозв'язки між прогресивною частиною української інтелігенції та передовими колами російської громадськості. Так, наприклад, листувався з М. П. Погодіним ініціатор заснування Харківського університету В. Н. Каразін, відомий етнограф і громадський діяч В. В. Пассек, родина Квіток-Основ'яненків. До речі, літературна діяльність Г. Ф. Квітки-Основ'яненка з 1820 по 1842 роки прослідковується в багатьох російських часописах, таких як «Вестник Европы», «Телескоп», «Современник», «Отечественные записки», «Маяк», «Пантеон», «Русская беседа», «Москвитянин» тощо [6]. Ідейний вплив російських слов'янофілів, зокрема М. П. Погодіна позначився й на науково-літературній діяльності професора Харківського університету А. Л. Метлинського,

перебував під цим впливом на початку наукової та громадської діяльності І. І. Срезневський, який, до речі, докоряв російським вченим, що вони не мають «...абсолютно жодного уявлення про давнину українську та польську і вважають, ніби більша частина поміщицьких родин, які переселилися в Слобідську Україну, була польською за походженням», водночас козацько-старшинська знать, яка переселилась сюди – Квітки-Основ'яненки, Шидловські, Захаржевські, Кондратьєви, Лесевицькі удержали за собою все українство своє, всю народність» [7, с. 17].

Позначився вплив слов'янофільських ідей на формуванні світогляду й майбутніх кирило-мефодіївців. Так, М. І. Костомаров в 1833–1837 рр. навчався в Харківському університеті і мав можливість слухати лекції професора філології, відомого українського письменника П. П. Гулака-Артемовського, професора загальної історії М. М. Луніна, відомого вченого-славіста, дослідника українського фольклору І. І. Срезневського, професора філології І. Я. Кронеберга, професора російської історії В. Ф. Циха [8, с. 141, 148, 165].

М. С. Грушевський зазначав, що члени харківського гуртка, в якому об'єдналися професори і студенти місцевого університету, серед яких був М. І. Костомаров, «стояли під впливом романтичного народництва і слов'янського відродження» [9, с. 490]. Навесні 1838 року М. І. Костомаров з А. Л. Метлинським були в Москві, де відвідували лекції в університеті. Надзвичайно сподобалися їм М. П. Погодін, переведений в 1835 році на кафедру російської історії, який розповідав у своїх лекціях про враження від поїздки по слов'янських землях, про нові знайомства з діячами чеського слов'янського національного руху. Велике враження на М. І. Костомарова справили й блискучі за формою лекції – імпровізації С. П. Шевирьова [8, с. 102].

Сучасник кирило-мефодіївців Ф. К. Неслуховський в спогадах про час свого перебування в Харківському університеті (1838– 1843 рр.) зазначав, що тоді передових людей цікавило «слов'янське питання, поривання до вивчення народності, що в 1840 р. в квартирі М. І. Костомарова збиралися студенти, професори, під час їх бесід неодноразово згадувалися праці Я. Коллара й П.

Шафарика, які сприяли формуванню «думки про взаємне зближення слов'янських народів» [10, с. 121, 131, 138, 143].

Переїхавши до Києва, М. І. Костомаров продовжував цікавитися слов'янознавством, глибоко вивчав історію слов'янських народів, при цьому користувався порадами професора права Київського університету М. Д. Іванішева, який у 1836–1838 рр. перебував у відрядженні за кордоном і зустрічався там з чеськими будите лями Ф. Палацьким та В. Ганкою, професорів філології М. Т. Костира, О. І. Селіна, М. О. Максимовича з питань етнографії, історії, мови слов'янських народів. Доля слов'ян була темою його розмов з перекладачем канцелярії Київського генерал-губернатора М. А. Рігельманом [11, с. 32].

У «Журналі слідства» у справі діяльності Кирило-Мефодіївського товариства відзначалося, що М. І. Гулак, М. І. Костомаров, В. М. Білозерський займалися вивченням історії слов'ян, знаходилися під впливом закордонного слов'янофільства [12, с. 362], вказувалося, що В. М. Білозерський, навчаючись у Київському університеті, цікавився історією та літературою слов'янських племен, читав іноземні та російські часописи і став прибічником слов'янської ідеї [12, с. 357].

Вищим виявом українського романтизму 40-х років XIX ст. стала творчість Т. Г. Шевченка. Поет був тісно пов'язаний з діяльністю кирило-мефодіївців, які виступили активними борцями за розвиток української мови і культури, гаряче вболівали за долю України, вірили в її краще майбутнє.

На початку 40-х років XIX ст. Т. Г. Шевченко починає цікавитися історією Чехії. Він мав можливість познайомитися з працями чеських вчених у П. Лукашевича, українського фольклориста, маєток якого відвідував восени 1843 р. П. Лукашевич у 1839 р. їздив до Праги, де зустрічався з П. Шафариком, В. Ганкою та іншими чеськими будителями. З П. Шафариком листувався й М. О. Максимович, з яким Т. Г. Шевченко познайомився під час перебування в Україні в 1843 р. [13, с. 37]. Поет мав можливість довідатись про ідеї П. Шафарика й від О. М. Бодянського. В усякому випадку, те, що Т. Г. Шевченко

присвятив свою поему «Єретик» саме П. Шафаріку, свідчить про високу оцінку поетом творів чеського вченого.

Перші переклади творів П. Шафаріка на російську мову побачили світ у 1836 році. Наступного року окремими книжками починає виходити переклад його основної праці «Слов'янські старожитності». Ми не маємо безпосередніх свідчень, що Т. Г. Шевченко читав саме в цей час вищезгадану працю П. Шафаріка. На той час серед передової громадськості Російської імперії набули поширення сонети Я. Коллара «Дочка Слави», його трактат «Про літературну взаємність між племенами й наріччями слов'янськими», який був перекладений на російську мову І. І. Срезневським наприкінці 40-х років XIX ст. І все ж посвята до поеми Т. Г. Шевченка «Єретик» написана не Я. Коллару, не В. Ганці, яких поет згадає з часом в посланні «І мертвим, і живим...», а саме П. Шафаріку. І тут, напевно, без додаткової інформації з боку О. М. Бодянського не обійшлося.

О. М. Бодянський був не тільки відомим професором слов'янознавства, а й українським письменником, критиком, фольклористом. Перебуваючи за кордоном, він познайомився з П. Шафаріком і протягом тривалого часу листувався з ним. Як свідчать листи, П. Шафарік постійно консультувався з О. М. Бодянським з питань української мови, літератури, фольклору [14]. О. М. Бодянський переклав «Слов'янський народопис» П. Шафаріка і видав російською мовою у 1843 р. Саме він вставив у переклад ім'я Т. Г. Шевченка, яке було відсутнє в оригіналі [13, с. 80]. Без сумніву, Т. Г. Шевченко бачив цей переклад зі згадкою про себе і не міг не захопитися думками про долю слов'янських народів в минулому і майбутньому, висловленими в праці П. Шафаріка. І. Дзюба, український дослідник, підкреслює, що «історія оживала в слові Шевченка як актуальність і як урок на майбутнє. Шевченко, як, мабуть, ніхто в його час, відчув широчінь співзвучності ідей чеських і словацьких будителів та слов'янського відродження взагалі – в його політичних, культурних і соціальних аспектах – з проблемами українського буття» [3, с. 334].

Отже, передова українська громадськість, вчені, студентська молодь були знайомі з ідеями закордонного слов'янофільства, зокрема з працями чеських будителів. Тим більше, що, за цілком доречними висновками О. Пріцака, «у своїй початковій формі чеське слов'янофільство викликало захоплення, правдиве співчуття, зацікавлення усіма слов'янськими мовами, літературами, словом, – воно тоді ще не було використане царською бюрократією і ще не здегенерувалося, як це стало пізніше, до концепції злиття в обіймаючій всіх слов'ян російській тиранії [15, с. 4].

Діячі слов'янського відродження, в свою чергу, цікавилися історією, етнографією, фольклором українського народу. В бібліотеці П. Шафарика, наприклад, були праці з історії України, твори українських поетів і письменників, серед них – «Енеїда» І. Котляревського, «Думки і пісні» А. Могили, «Гамалія» Т. Шевченка. О. М. Бодяньський подарував йому «Кобзар» великого українського поета [16, с. 39].

Слід додати, що після придушення польського повстання 1830–1831 рр. різко змінилося ставлення П. Шафарика до російського царату. Так, в одному з листів до Я. Коллара він писав про уряд Миколи I, що величність, «...якій ми всі дивуємось, є насправді найжахливіший військовий деспотизм, що тільки формою своєю вельми відрізняється від римського деспотизму часів Нерона та інших імперій, зокрема нинішньої турецької, але за суттю своєю мало чим від них відрізняється». І далі продовжив, що «під 60 градусом ніколи не виникнуть слов'янські Афіни, бо без волі немає Афін» [2, с. 165–166].

Література

1. Дзюба І. М. У всякого своя доля (Епізод стосунків Шевченка зі слов'янофілами): Літ. – критич. нарис / І. М. Дзюба. – К., 1989. – 371 с.
2. Францев В. А. Очерки по истории чешского Возрождения. Русско-чешские ученые связи конца XVIII и первой половины XIX ст. / В. А. Францев. – Варшава, 1902. – 386 с.

3. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. М. Дзюба. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2008. – 720 с.
4. Лещиловская И. И. Иллиризм: К истории хорватского национального Возрождения / И. И. Лещиловская. – М., 1968. – 338 с.
5. Славянские племена // Москвитянин. – 1841. – №2. – С. 460–475.
6. Данилевский Г. А. Украинская старина / Г. А. Данилевский. – Х., 1866. – С. 276–284.
7. Срезневский И. И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины / И. И. Срезневский. // Харьковские губернские ведомости. – 1839. – №31. – С. 17.
8. Автобиография Н. И. Костомарова / Под ред. В. Котельникова. – М., 1922. – С. 102–441.
9. Грушевський М. Ілюстрована історія України (Репр. відтворення вид. 1913 року) / М. Грушевський. – К., 1990. – 525 с.
10. Неслуховский М. Из моих воспоминаний / М. Неслуховский. // Исторический вестник. – 1890. – №4–6. – С. 116–153.
11. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г. Я. Сергієнко. – К., 1983. – 206 с.
12. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 тт. – Т. 3. – К., 1990. – 440 с.
13. Кирилюк Є. Л. Шевченкознавчі та славістичні дослідження / Є. Л. Кирилюк. – К., 1977. – 239 с.
14. Письма П. И. Шафарика к О. М. Бодянскому (1838–1857) с приложением писем П. И. Шафарика к В. И. Григоровичу (1852–1856) приготовленные к изданию П. А. Лавровым и М. Н. Сперанским // Чтения в обществе истории и древностей российских в Московском университете. – Кн. 2. – М., 1896. – С. 1 – 232.
15. Прицак О. Пророк / О. Прицак. // Київська старовина. – 1994. – № 2 – С. 3 – 19.
16. Мыльников А. С. Павел Шафарик – выдающийся ученый-славист / А. С. Мыльников. – М., Л.: Изд – во АН СССР, 1963. – 112 с.